

Najmodernija filozofija hoće da udari oslone etici kod naroda i vlasti u državi, a postavlja takove principe, koji ruše oboje.

(Svršetak).

Pokazao sam, da i „egoističan“ i „altruističan“ moral izazivlje sukobe. Gdje su sukobi, tu ne može da bude etike: etika valja da ih ukloni.

Najmodernija filozofija misli, da ih otklanja, da ona svojim sistemima dovodi u najbolji sklad „egoizam“ s „altruizmom.“

Ona se ipak vara, kada to tvrdi, jer je to nemoguće — kako ću sada pokazati — doklegod se postavi, da je svrha etičkomu ljudskom životu ovaj svijet, ili neko dobro, koje ne prekoračuje granice prirode. — Ova propozicija na prvi pogled ne će biti svakomu jasna... ali će ona postati jasna, kad je dokažem svom matematičkom oštrinom.

Egoistična etika odurna je, za to ju mnogi odbacuju, jer se boje, da ne unese u društvo jači kaos nereda, sukoba, jecanja, tužbi, nezadovoljstva, kakvih imade već i na pretek. — Altruistična etika jest doduše blaga, jest humanitarna, ali baca individua u nevolju, nezadovoljstvo, očaj. Za to ju takogjer mnogi odbijaju. Pošto su odbili obadvije, kuda sada da se okrenu? Ovdje su dva puta: jedan, kojim okreću evolucioniste, njima na čelu Spencer. Njemu nije zbilja moguće niti govoriti o pravoj etici u sadanjemu stadiju evolucije radi sukoba izmegju „altruizma“ i „egoizma.“ Tek će se tada o etici moći raspravljati, kad se navrši evolucija, a to će biti tek tada, kada dobro „egoizma“ bude dobro „altruizma“ i kada dobro „altruizma“ istodobno bude dobro „egoizma.“

A to će se zgoditi — misle evolucioniste — uslijed principa selekcije naravne, koji će to postići, da će privatnomu čovjeku biti najveća ugodnost drugomu dobro činiti, te on tako radeći

za tugju korist promicat će i svoje dobro, jer će mu to uzročiti najveće zadovoljstvo i ugodnost.

Tako evolucioniste. — Ali — pitam ja — ako je princip selekcije vas egoističan, ako postoji ta borba i ako jači u toj borbi pobjeguju, kako je moguće i pomisliti, da će doći „egoizam“ do nekoga sporazumljenja s „altruizmom?“ Može se dakako lako shvatiti, da će jači nadvladati u borbi slabijeg, ali se ne može razumjeti, da će „altruista“ (t. j. koji izbjegava sukobe) moći nadvladati „egoistu“, i to bez borbe, ili da će bar doći do nekoga kompromisa. — Neka zatvore u dvorište dva pijetla, da se tuku, predvigja se, da će slabiji podleći; ali ako se zatvore dva pijetla, od kojih je jedan „egoista“, željan borbe da drugoga utuče, a drugi „altruista“, koji borbe ne želi, već je spreman sve svoje drugomu pokloniti, ne predvigjamo samo, već smo stalni, da će podleći mu i prije, jer otpor ne će protustaviti otporu. — A tim se egoistična etika najoštrije pokazuje i najsigurnije utvrđuje. — Ali ipak egoistična etika zazorna je svakomu, osim nekih abnormalnih moždana.

Najmodernija filozofija bira drugi put u riješenju ovoga pitanja.

Taj „egoizam“ može se već i sada, a da se ne čeka na tobožnji kraj evolucije, u najbolji dovesti sklad; što više taj je sklad već i uveden. Jer tko se bude držao načela najmodernije etike, taj promiče i svoje privatno dobro i istodobno tugje. Tu svi sukobi prestaju, mir, ljubav svukud vlada.

Tako najmodernija filozofija misli.

Ali se ona vara i jako vara. Njoj je nemoguće u sklad svesti „egoizam“ s „altruizmom“, dokle god postavlja, da je cilj etičkoga života postavljen u ovom svijetu, da je to neko dobro, koje se ima tražiti i ima naći u granicama prirode.

Najmodernija filozofija valja da stavi motivaciju svojoj etici.

Ona pripoznaje potrebu, ona tu motivaciju i postavlja.

Motivacija valja da bude krepka, da održi narode u granicama čista morala, jer inače etika ostaje bez temelja, a tim otvaraju se vrata svim neredima, svim nemoralnim djelima.

I to pripoznaje moderna etika, inače ne bi se bila mučila, da motivaciju pronagje, koja bi utjecala na ljudsku volju.

No koju motivaciju postavlja moderna filozofija?

Ja sam ju već gore naveo; ovdje ju u najužem okviru formuliram.

Evo Vam je: „ti moraš etično živjeti, jer tim promičeš sveopće inokupno dobro.“

„Ti moraš etično živjeti, jer tim promičeš kulturu i napredak.“

Ove motivacije — kako se jasno razabira — naslonjene su na altruizmu.

Ova motivacija ne može — već sam gore kazao — odlučiti i prignuti čovjeka da etički živi. — Glavni dinam čovječjega ma bilo kakva rada jest neko dobro, i to njegovo personalno privatno dobro. Etika, ne nosi li mu to dobro, ne će ga maknuti. Govore oni: „ti moraš etično živjeti, jer to promiče sveopće tugje dobro, koje promiče kulturu, napredak...“ No što je to dobro? Što je napredak, što kultura? Bit će ono sve, što podržaje život, što čini, da drugi udobnije žive. Ali ako ja tako uzradim, meni odatle nikakove koristi, nikakova dobra, što više može biti štete. Za što da ja u sebi ugušim onu imperativnu moje naravi tendenciju, koja hoće, koja traži, da promičem svoje dobro, i to na prvom mjestu, tugje pak samo onda, ako mi odatle proteče kakvo dobro?

Najmodernija filozofija uči me, da je čovjeku „*summum bonum*“ razvitak svih svojih duševnih i tjelesnih svojstva; dakle tu se radi o meni, o mojoj personalnosti; moje djelovanje, koje bude u tom pravcu smjeralo, bit će etično. Dakle ja moram na prvom mjestu promicati svoje dobro. Ako se pak tu radi o kolektivnosti, opet dolazi pitanje: a čemu tendencija u meni k dobru i to k mojemu privatnomu dobru?

Ovo je labirinat zamršeni, u kojemu se okreće tamo amo moderna filozofija, a ne zna naći izlaza.

Najmodernija filozofija govori, da je našla izlaz. — Gdje je taj izlaz? Evo ga. Tko etično žive, promiče inokupno tugje dobro, istodobno promiče i svoje. — Ovo je izlaz. — Što dakle da se sudi o ovom izlazu?

Ovo ovako izrečeno nije istina: svakidanje iskustvo to nam može svjedočiti.

Istina je ovo, da etički život pojedinca promiče dakako i materijalno dobro tugje, ali samo nuzgredno, ne glavno; takogjer promiče i svoje materijalno dobro u mnogo slučajeva, ali u najviše slučajeva toga ne postizava. Poznata je dobro rečenica: kreposnik strada. Ta rečenica nije drugo već princip formuliran na indukciji sekularnih opažanja, kroz koja su prolazile

ljudske generacije, pa za sobom ostavljale tragove suza i krvi, što su kreposnici prolili.

Ako kreposnik u mnogo slučajeva materijalno strada, može li biti istina: „tko etično živi, promiče tugje dobro materijalno, promiče kulturu, a tim promiče i svoje materijalno dobro?“

Ja ću etično živjeti, ja ću uvijek istinu govoriti, ja ću zadanu riječ održati. Al će biti drugih, koji se toga ne će držati, ti će mene prevariti: pa eto ti meni štete, eto ti meni nevolje. Odakle ta nevolja? Ako je tako, i ja ću nepošteno živjeti, pa ako mi drugi štete nanese, ja ću tu štetu mojim nepoštenim življenjem naknaditi. Meni će u tom slučaju moje nepoštenje materijalno koristiti.

Ako je čovjeku „*summum bonum*“ materijalno dobro u granicama prirode, što čovjek može crpsti ovdje u ovom životu, kako to uči najmodernija filozofija, ako je etično svako sredstvo, koje tamo vodi (a valja da bude takovo), k postignuću naime toga dobra; ja se moram svim tim sredstvima poslužiti, da ga postignem. Kada mi bude služilo poštenje, njim ću se služiti, a kada mi za to posluži nepoštenje, takogjer ću se služiti. U ovom slučaju moje nepoštenje valja da bude etičko djelo.

Ovo je tako dosljedno, da dosljednije ne može biti.

Reći će se: eto vam tu tri lica: Petar, Pavao, Andrija. Neka Petar pošteno živi, tim promiče materijalno dobro Pavla i Andrije. Neka Pavao takogjer etički žive, tim je korist Petru i Andriji. Neka Andrija pošteno živi, odatle potječe dobro i Petru i Pavlu. Eto etičko življenje pojedinih promiče inokupno, a iz inokupnog opet se povraća pojedincima. „Egoizma“ ne ima bez „altruizma“, kao što ne ima „altruizma“ bez „egoizma.“ Ovo je krasna sloga i — ako se može reći — neki kompromis.

Ovakovo govorenje može zablještit, može i omamiti, ali uvjeriti ne može.

Govori se: neka Petar pošteno živi, tim promiče materijalno dobro Pavlovo.

Pošteno, ja odgovaram, življenje Petrovo može promaknuti, al da mora u svakomu slučaju promicati, to nije istina. Razlog jest, što etičkomu životu nije zadnja svrha „materijalno dobro“, već nešto drugo. — Ovo je glavna pogriješka najmodernije filozofije, što je smjestila svrhu etičkoga ljudskoga života ondje, gdje nije, pa za to i ne može nikako da sljubi „egoizam“

s „altruizmom.“ Svi pokušaji su zaludni, sva naprezanja utaman: ona tumara po labirintu, iz kojeg izlaza ne može da nagje; ona je kao brod na širokomu moru, koji je pogriješio direkciju prema luci. Luke ne će naći. Luka joj je „vrhovno dobro“, čestitost. A ona ga traži u „kulturi“, „napretku“ u nekom dobru, u granicama naravi, a tu ga naći ne će.

Vraćam se na primjer, koji sam gore naveo.

Petar ako pošteno živi, promiče Pavlovo materijalno dobro: to jest sve ono, što Pavlu služi za uzdržavanje njegovoga života i udobno uzdržavanje. Dobro. Petar je gospodar, koji posjeduje; on posjeduje, jer je radnjom, štednjom, svojim sposobnostima stekao. Pavao je radnik. Obadvojica su poštena. Oni međusobno ugovaraju: Pavao da će Petru raditi polje, a Petar da će Pavlu davati jedan dio plodova. Odnosaji su etički između Petra i Pavla ti, da održe obadvojica zadanu riječ: da Pavao naime savjesno obragjuje zemlju, a da Petar daje ono, što mu je obećao. U ovom slučaju — prema Paulsenovoj etici — ako Petar održi riječ, t. j. ako etički žive, promiče materijalno Pavlovo dobro; tako isto ako Pavao održi riječ, promicat će Petrovo dobro. — Ali nakon ne vele vremena promjenjuju se prilike; u Pavla, radnika, pomnoža se obitelj, nadolaze nepredvigjene više potrebe, on ne može sada svojim radom prema ugovoru da udovolji potrebama. Ali je zadao riječ, održati riječ on mora, ali ako održi riječ, on ekonomski propada, etika mu ne promiče njegovo materijalno dobro. Može mu samo pomoći, ako se bude prema gospodaru nepošteno ponašao, ako ga bude krao, ako mu bude zadanu riječ prelomio. Kako dakle biva, da mu etičko življenje ne pomaže ovdje? Reći će se, neka mu Petar, gospodar, pomaže, neka mu poveća platu. — Dobro. Neka bude tako, al tim činom Petar sebi nosi štetu, jer bere manje koristi, ili ako su i s ove strane slabe ekonomske prilike, ne bere nikakove. Ako je Petar dužan pomoći Pavlu, nije manje dužan Pavao pomoći Petru prema altruističnoj etici, a tada? Ostaju stvari u „status quo“. — To jest, da Pavao trpi bijedu. Pomoći bijedniku, etičko je to doduše djelo; ali na žalost to etičko djelo nosi s ove strane materijalnu štetu, koje ne bi smjelo biti prama principu altruistične etike.

* * * *

Paulsen svojom osobitom krasotom njemačke dikcije gledao je, ne bi li svoju tezu utvrdio; to jest čini drugomu dobro, pa

*

će ti se dobro vratiti. On govori: dobar uzgoj roditelja oko djece jedini je izvor sreće roditeljima u starosti.

Ja odgovaram, u mnogo slučaja to istina nije. Ima bo roditelja, koji za svoj rad oko svoje djece nijesu primili nikakova priznanja.

On govori: tko nemoralno živi, kvari svoje zdravlje, zadaje brige liječnicima, pada na teret svoje obitelji. Eto kako nemoralno življenje štetuje drugomu, dosljedno etičko će življenje koristiti.

Ja odgovaram: a koju materijalnu korist crpa obitelj, koja troši i skrbi da mu se zdravlje povрати? Njegovo zdravlje? Možda, ali kako joj je prvom prouzročio štetu, tako da joj zar opet prouzrokuje drugu. Ovdje izlaza ne ima, ako je istinit princip, da iz „altruizma“ protječe i privatno dobro.

Ja ne ću dalje navoditi primjerâ. Ovi neka budu dosta.

* * *

Gospodo, kad bi etičko življenje glavno i uvijek sobom nosilo kakvo dobro materijalno ili duševno: novac, zdravlje, ugled, čast i ovima slično, ne bi se vidjelo nikada niti jednoga etičkoga prekršaja, svi bi ljudi etički živjeli, svi bi bili zadovoljni, pravi drugi zemaljski raj bio bi ovaj svijet.

Ali tako nije. Pitam ja: za što nije? Jer postoje etički prekršaji. Pitam dalje: odakle ti etički prekršaji? Svim etičkim prekršajima uzrok je postignuće nekoga dobra: novca, zdravlja, ugleda, časti; u kratko: dobra, što nam ga nosi moderna filozofija. Ne ćete naći niti jednoga moralnoga prekršaja, koji nije smjerao na postignuće takovih dobara. Bio je okragjen taj, ne za drugo, već da se lupež obogati. Bio je oklevetan taj, ne za drugo, već za to, što je klevetnik u tomu nazrijevaio svoju korist... itd. Pitam ja, za što se neki ljudi laćaju nemoralnih djela, da postignu neko dobro u smislu moderne filozofije, ako im već sama etika to dobro nosi? — Ako se laćaju nemoralna, znači, da im etično življenje u mnogo barem slučajeva ne pomaže, da se oni tih dobara domognu.

Fakat nemoralna najpobjedonosnije pobija tvrdnju, da etičko življenje glavno i jedino smjera na promicanje onoga dobra, što nam ga može ponuditi kultura, napredak.

Motivacija za to etike moderne: „moraš etično živjeti, jer tim promičeš tugje dobro“ a tim opet svoju korist

ili dobro, nije istinita u većini slučajeva, a pošto nije istinita, tim pada i njezin oslon i ona skupa s njim. Ne ima više razloga, za što da čovjek etično živi: otvaraju se široka vrata etičkom skepticizmu, etičkom nihilizmu.

Čuli smo Paulsena. — Poslušajmo sada Wundta, drugoga duševnog vogju duševne kulture u Njemačkoj.

Paulsenova je motivacija — kako sam kazao — moraš živjeti etično, jer tim promičeš tugje dobro, pa istodobno i svoje. — Wundt tako ne misli.

„Svaka kretnja, svaki rad protječe iz osjećaja, koji teži za nekim udovoljstvom (Befriedigung). Ne bude li osjećaja, život će biti u svakomu svomu iskazanju šutljiv. Za to osjećaj valja da bude ne samo motiv već i svrha težnje; život sa svim dobrima, koja on nosi, valja da bude prazan, a njegova jedina svrha težnja za životom. Naravni zaglavak, komu svršava okrugli kret hedonisma, jest pesimizam. Zbilja, ako je svrha životu samo uvijek na novo zadovoljavati težnji za životom, može se posve lako posumnjati, da li će ta svrha naplatiti muku, što se je tu uložila. Al ipak, ako već hedonistički utilitarizam priznati mora, da sva etika u tomu stoji, što čovjek ne za sama sebe već za druge živi, kako može da bude svrha životu uključena u ovoj težnji za čestitošću? Ta svrha valja da bude izvan toga kruga. Ona mora da bude u izvorima težnje, neodvisno od svakoga osjećaja za čestitošću, koja bi se mogla poroditi. Pitanje, za što su stvari, ogragjeno je neprolaznim granicama, što su ih tu postavili nepromjenljivi zakoni reda ovoga svijeta. Svijet je tu, jer je tu. Čovjek žive, jer mu je odregjeno da žive. Ta odregjenost ljudskomu životu ono je, što on proizvede prikladno svojoj biti. Bit životu jest duševni život. Cijeli je život tamo upravljen, da posredno ili neposredno proizvagja duševne proizvode. Svaki takov proizvod i svako sredstvo, koje tamo vodi, dobro je, jerbo je to svrha životu, kojega je postignuće jedno dobro. Etički je život u pospješivanju dobra, radi samoga dobra, a ne radi koje druge svrhe.“¹

Wundta ne zadovoljava motivacija „egoizma“, ne zadovoljava ga niti „altruizam.“ Čestitosti ne može čovjek postići sa etičnosti: čini se, da na njega silno utječe pesimizam, koji ne vidi niti nalazi ma bilo kakovu čestitost u ljudskomu životu. A to je posve naravno, kad se čovjeku postavi početak i svrha u okviru ove naravi.

¹ Sr. Wundt: „System der Phil.“ II. B. s. 238.

U Wundta ne ima odgovora na ono zadnje: „za što.“ Ko pita to „za što“, ne dobiva odgovora, jer to „za što“ stoji tamo preko granica, koje se prevaliti ne mogu. — Odgovor jedini, koji se može dobiti, jest: Svijet opstoji, jer opstoji, čovjek žive, jer mu je odregjeno da žive... tako, „čovjek mora da etično žive, jer mora tako da žive...“ Ovdje bi bio najzadnji odgovor... „imperativum“, koji se budi u pojedincima, da realizuju „ideal etički.“

Može li — pitam — ovaka motivacija zadovoljiti? Može li da udovolji upitu: za što da se ja pokoravam etičkim zakonima? Riječ „moraš“ kaže silu, silu moralnu, a sila moralna stoji u motivu. Koji je ovdje motiv? Možda taj „imperativum“? Ali „imperativum“ ne može biti motiv, jer imperativum pretpostavlja „motiv“: ne bude li motiva, imperativum taj gubi svoju silu. — Možda taj „etički ideal“ nosi u sebi nešto privlačiva, nosi neko dobro, koje je kadro volju ljudsku k sebi skućiti, pritegnuti?

Zbilja — čini mi se — da Wundt misli na „etički ideal“, kao na najjači i najodlučniji motiv ljudskom etičkom životu.

Ovaj motiv ne čini se, da se vele odmiče od motiva stare stojičke filozofije. Epiktetu, Marku Aureliju i drugim stojićima bilo je etičko načelo: „krepost je sama sebi najbolja nagrada.“ Wundtov „etički ideal“, čini mi se, da se pokriva sa stojičkom etičkom motivacijom, makar se razlikovao riječima. „U razvoju ljudstva — piše Wundt — pojavljivali su se različiti etički motivi: vanjski i nutarnji. Vanjski, kad su se silom činili vršiti zakoni. Potla su nadošli nutarnji. A to su bili: javno mnijenje. Nakon toga dolazi motiv „trajnoga zadovoljstva“, koje se u čovjeku budi, da je učinio nešto, što nije „egoistično“; donapokon imademo motiv „etičkoga ideala.“¹

Opažam prije svega, da se ovi motivi, što ih Wundt nabraja, nijesu sustopice slijedili, jedan drugomu mjesto ustupali, već su istodobno postojali, kao što i sada nekima sačinjavaju etičke motive. Opažam, da ovi motivi, što ih nabraja Wundt, nijesu pravi motivi etički niti mogu biti: pred njima valja da se čista etika sruši. Sila može činiti, da se ovrše samo neka djela i to samo ona, za koja se može saznati, a prema tomu, osim što nije osigurana cijela etika, nije osiguran etički karakter tim djelima, jer za ta djela može se kazati, da su legalna, ali se ne

¹ Sr. Wundt: „Ethik“ s. 488.

može kazati, da su etična. O motivu, koji je javno mnijenje, jednako se može kazati: javno mnijenje može se protegnuti samo na nadvornja djela, o kojima može javno mnijenje suditi. A potom farizejizam imao bi tu najjaču zaštitu, a svijet cijeli, kad bi postao grobovima obijeljenim, prepunim truleži i smrada, moralo bi se zvati to njegovo stanje najetičnijim. Motivi pak „trajnoga zadovoljstva“, da se je naime nešto počinilo, što nije egoistično, i motivi „etičkoga ideala“, i ako su krasni, krepčine u sebi ne imaju dostatne, jer su subjektivni i ne daju odgovora, koji može čovjeka da zadovolji na pitanje: „zašto ja moram etički živjeti.“

Dok se ne vidi u onomu moraš moralna sila, utaman je govoriti o etici, o dužnosti.

Wundt postavlja motiv svojoj etici „etički ideal.“

Čini se, napomenuo sam gore, da bi ovaj motiv bio jednak onomu, što ga je učila stara stoička škola, Epiktet, Marko Aurelije i drugi, koji bi se mogao ovako formulirati: „Sama krepost sebi je najbolja nagrada“ ili „živi kreposno radi same kreposti.“

Takav motiv može možda u mnogim slučajevima utjecati na neke privilegovane duhove, ali za mase naroda on će ostati bezuspješan.

Etička krasota može blistati svojim sjajem, kao što dođuše i blista, al taj bljesak ne utječe niti podražuje etični optični živac jednako u svakomu. Neki su manje, neki više osjetljivi, a neki posve nečutljivi, naročito kad se taj motiv sukobi s motivom užitka, koristi. Što bi pomoglo takovima propovijedanje stojičke etike i plastično risanje estetskog krasa moralne kreposti? Bilo bi gotovo sve jedno što i opisivati rogenomu slijepcu čarnu krasotu sunčanog svjetla, koje prolazi kroz kristalni bridnjak, pa se lomi i razlijeva u svojih sedam boja.

Ne kažem ovim, da se čovjek može poživinčiti, jer u njemu uvijek ostaje umna narav, koja razlikuje dobro od zla; već mislim reći, da čovjek može saći nisko niz etičke stepenice sve do zadnjega stepena moralne degradacije; a u takome slučaju što bi pomogla motivacija Wundtove etike?

Ovakova motivacija preslaba je i prema otanjenim umovima i prema t. zv. demagozima; pa i prama onima, koji su nam ostavili krasnih stranica napisanih o krasoti etike, pokazala se je nemoćna. Povjest nam je neke spomene učuvala, a mnogo što takova ostalo je zatrpáno u zaboravi.

Neka se čitaju spisi Senekini, neka se isporede s onim, što nam je ostavila zabilježeno povjest o njegovu životu; pa do kakova zaglavka će se saći? Da motivi interesa i užitka nadvladavaju motive, koji svoju snagu crpaju iz puke krasote etične, i da pred motivima stojičke etike ostaje kruta istina: „Vide o meliora proboque, deteriora sequor.“

Svracam pažnju onih, koji drže do stojičke motivacije u etici, na neku činjenicu, koja nije osamljen slučaj, već pojava dosta česta, koju — može se sigurno kazati — da je svak u svomu životu više puta iskusio.

A to vam je licemjerje ili farizejizam u etici.

Da je motivacija „krepost je sebi najbolja nagrada“ jaka, farizejizma ne bi bilo.

Farizejizam je krabulja, koju čovjek stavlja na svoje lice, da se pokaže ono, što on nije. Mili se nekima utajano biti etičkim libertincima, ali da to samo na javu ne ispliva, već da oni budu smatrani čestitim članovima društva. — No za što to? Ako se etički libertinac krije iza svoje krabulje, koja je čak ljepša, nego njegovo naravno lice, očito je, da on to čini od straha pred javnim mnijenjem; očito je, da se on boji neke kazni, naime, da mu ne bi bio potamnjen njegov dobar glas. Ali da je zbilja „krepost sebi nagrada, a zločin sebi pedepsa“, ne bi se imao bojati javnoga mnijenja, već samoga nemoralnog djela. Ipak u farizejizmu djelo ne smeta ga nimalo, smeta ga samo, ako dogje na javnost.

Kako bi se ova činjenica svela u sklad s rečenicom: „krepost je sebi najbolja nagrada?“

Kako bi mogla Wundtova etična motivacija izliječiti farizejizam?

Wundtova motivacija još više gubi od svoje jakosti, naročito u današnjim prilikama, ako se stvar promotri i s jednoga drugoga gledišta.

Ambijenat, u komu se žive, jak je odgojni čimbenik čovjeku.

Plato je isporedio ljudstvo trgu. Tu je svak zaposlen. Neki dolaze, odlaze, govore, viču, ugovaraju, nagagjaju se, kupuju, prodavaju... U toj silnoj vrevi ima jedna glavna misao, koja svakoga vodi: prodavaoca, kako će skuplje prodati, kupca, kako će što jeftinije kupiti: glavna je ideja — interes.

Megju tom vrevom imade samo neki malen broj, koji niti kupuje niti prodava, već samo promatra. Trg je ovaj svijet, a oni, koji tu razmatraju, filozofi su.

Slika je dobro pogogjena.

Slika kaže, da je cijeli ambijenat, u komu se žive, prožet materijalnim interesom uz rijetke i tanke iznimke. Vodi nas u našem radu ideja nekoga dobra, što se može naći u granicama prirode — materijalno neko dobro. — U ovakovu ambijentu — govorim ja — Wundtova motivacija etike „ideal etički“ na mase ne može ni najmanje utjecati.

Kazao sam gore, kakav bude ambijenat, u komu se žive, taki će biti i ljudi. Što se opaža u fizičnom svijetu, opaža se i u moralnom. Nek se ovo dobro drži na umu, pak se obazre na eksperimentalne znanosti, koje su nam pribavile mnogo što, da nam bude lagodniji pa ća i mekoputniji život; neka se pogleda na trgovinu, koja se je razgranala, neka se pogleda na ogromnu industriju, koja se je razvila u velikim industrijalnim gradovima, gdje rade milijuni radnika; nek se ne zaboravi, da izmegju tih radnika velik je broj, koji se je tu ubrojio za rana, a nije prije dobio dobar kućni i religijozni odgoj: takav ambijenat kakovu masu mora da nužno stvori?

Ako je ambijenat jak odgojni čimbenik, ovakov ambijenat valja da razvije u masama, koje tu žive i u dodir dolaze, najoštrije i preko svake mjere dvije naravne težnje u čovjeku. Te su težnje podržavanje individuuma, to jest materijalna korist i podržavanje vrsti, to jest seksualni užitak. — Ne bude li na te mase utjecao odgoj zdrave filozofije i religije, koji bi temperirao jaki pritisak toga ambijenta u velikim naročito gradovima, nužno će slijediti, da će motivi interesa i užitka tako jaki biti, da će pred njima poblijediti pa i iščeznuti krasota moralnoga zakona i motivi „etičnoga ideala“, u koji se pouzdaje Wundt.

Imao sam i ja više prigode čuti od ovakovih — to jest koji su odrasli u takomu ambijentu: „evo, ovo je moj bog“ vadeći iz džepa zlatni novac, i upirući u nj prstom; a ovakovi će lako prodati i za srebrni novac vas sjaj etičkoga krasa.

Neka Wundt pokuša ovakovima propovijedati krasotu etike, neka im tumači svoj etički ideal, naći će se on pred debelim ocjelnim vratima, koja ne će moći ni otvoriti ni razlomiti.

Još nešto. Vršenje etičkih dužnosti može opajati zadovoljstvom i mirom ljudski duh; ali to zadovoljstvo ne potječe odatle, što smo mi počinili nešto, što moralni libertinac nije počinio, već se u nama budi zadovoljstvo, što smo izvršili nešto, što smo morali izvršiti, pa tim — bivši slobodni — i nešto zaslužili. Zadovoljni smo, jer smo uvjereni, da smo se poslužili nekim sredstvom, koje ne može, da nam ne urodi nekim dobrom. Nije istina, da etičko dobro djelo, kao što je n. pr. održavanje zadane riječi, koliko je djelo, pobugjuje u nama zadovoljstvo, jer da bi se pomislilo to isto djelo osamljeno bez obzira na neku svrhu, dosljedno na neko dobro, postalo bi za nas posve indiferentno: ne bi u nama budilo ni zadovoljstva ni nezadovoljstva.

Tko imade novaca, može biti zadovoljan; ali ne za to, što on pred sobom vidi hrpu zlatne kovine, već ga novac raduje, što se njim može udovoljiti mnogim potrebama. Moralno je djelo neko sredstvo, koje vodi nekom cilju. Vrijednost sredstva stoji do vrijednosti i dobrote cilja, svrhe. Būdi li cilj u nama ugodnosti, zadovoljstvo, valja da pobudi u nama zadovoljstvo upotrebljavanje toga sredstva. Krasota i dobrota sredstava nije drugo već odraz krasote cilja, svrhe: krasota kreporna života valja da bude odražaj krasote cilja.

Bude li komu cilj djelovanja „egoizam“ (privatna materijalna korist i užitak), krasota kreposti ne može u tomu slučaju da bude motiv, jerbo je tu samo ono krasno, što promiče egoizam: krepot tu prima svoju krasotu od egoizma, od svoga cilja, a u sebi je nema.

Bude li komu cilj „altruizam“ (promicanje materijalne koristi kolektivizma), takogjer i u ovom slučaju krepot valja da poprime svoju krasotu od svoga cilja, biva od altruizma. Htjede li se udružiti „egoizam“ s „altruizmom“, što se ne će nikada postići u najmodernijoj filozofiji, cilj će biti: privatna i kolektivna materijalna korist i užitak, pa i u tomu slučaju krepot će blistati ne svojom krasotom, već kao trabant, svijetlom, što prima od svoga sunca, svoga cilja, svoje svrhe.

Tim pada motivacija etici: „krepot je sebi nagrada“, a mjesto nje stupa ili materijalni „egoizam“, ili materijalni „altruizam“ ili neki kompromis obadvaju. U kratko stupa neko dobro u granicama ove naravi. To dobro pošto ne može da bude za svakoga dobro i u istoj mjeri dobro, izazvat će sukobe, nezadovoljstvo, a to sve ravno vodi etičkomu nihilizmu.

Ja sam evo dosegao do konca svoga govora; red bi bio, da sada zaglavim. Ja ga zaglavljujem i u kratko rekapitulujem.

Socijalno-eudemonički i kulturno-napredni filozofski sistemi, koje ja zovem najmodernijom filozofijom, drže i dosta drže do čiste etike. Oni vide, da bez toga narodima ne ima života a državama opstanka; trude se za to, da bi našli etičkomu životu oslon, pružili narodima jaku motivaciju, koja bi ih održala u granicama pristojnosti i poštenja.

Obadvije te struje:

1. Osugujuju „egoizam“, jer je oduran, jer je zatoran, a stoje za „altruizam“, koji žive zagovaraju.

2. Socijalni eudemonizam da se izvuče iz škripca, u koji ga utjeruje „egoistična“ i evolucionistička etika, hoće da sljubi „egoizam“ s „altruizmom“, pa za to motivira: čini drugomu dobro, pa će odatle biti i tebi dobro.

3. To je socijalnom eudemonizmu nemoguće, jer tomu postavlja najjaču zapreku nauka o svrsi čovjeka, o čovječjemu „vrhovnomu dobru“, koju je socijalni eudemonizam stavio na čelo svoje etike.

4. Takova etika ne može da ne izazove nužne sukobe. A u tomu slučaju takova etika valja da se sruši, jer je takova etika bez oslona, a da narode održi u granicama morala, nemoćna je.

5. Kulturno-napredni sistem motivira svoju etiku „etičkim idealom“, koji motiv pokriva se s motivom stojičke filozofije „krepost je sebi najbolja nagrada.“ Toga se motiva hvataju donekle i socijalni eudemoniste, da izbjegnu prigovoru: za što sreća ne prati uvijek kreposnika.

6. Ovaj motiv ne ima nikakove snage, a to za to, jer:

a) vrlo je tanak broj onih, koji vide sjaj etičkoga krasa i crpaju užitak iz počinjena moralnoga djela;

b) jer taj užitak, koji se daje crpsti, crpa se ne iz djela, kao djela, već iz svrhe, koja se postiže tim djelom;

c) jer, da bi se taj užitak i zadovoljstvo crpalo iz moralnoga djela, ne bi više bilo farizejskog morala;

d) jer i oni, koji su riječju risali drugomu krasotu etike, činom su kazali, da krasota etike slabo na njih utječe;

e) jer u ambijentu, u kakovu žive mase naroda, koji je prožet gotovo samom idejom materijalne koristi i užitka, „ideal

etički“ propovijedati, bilo bi sve jedno gotovo, kao što i opisivati krasotu boja rognjenu slijepcu;

f) jer ostaje svejedno otvoreno pitanje: za što kreposnik u mnogo slučajeva tjelesno i duševno trpi u ovom životu, za što krepost ne ima uvijek odmjerene nagrade. Na to pitanje dok se ne odgovori i odgovor ne zadovolji, etika ostaje bez oslona, i široko se vrata otvaraju moralnom libertinizmu i nihilizmu, koji je u ovom slučaju najdosljedniji, najlogičniji.

Najmodernija dakle filozofija ne može, prama svojim principima, da udari stalan temelj etici, premda ima volje da to učini. Imala bi za ljubav etike i ljubav naroda, koje ona hoće da etički pridigne, napustiti svoje pozicije, zauzeti neke druge: tim bi im etika bila osigurana.

